

TAHLEHELO TSA MESEBETSI - MMUSO O TSHOANELA HO THUSA.

Merato ea Afrika Boroa e ea ntse e nnyenyefala ka mokhoa o tshabehang. Ho tshoanela hampe ha nako e telele ha moruo oa limenerale tsa naha ho a bonahala joalo ka ha merafo e koaloa mme e meng e fokotsa litshebetsi tsa eona hobane ho ba teng ha eona ho ntse ho nnyenyefala. Ho koaloa hona ha merafo ho entse hore basebetsi ba ka bang 166 000 ba lahleheloe ke mesebetsi ya bona ho tloha ka selemo sa 1987. Merafo eo hona ho etsahalang haholo ho eona ke ea gauta hobane ke lipersente tse ka bang mashome a mararo (30%) tsa basebetsi ba eona ba ntshitsong mesebetsing. Ka e ona nako ena, merafong ea mashala, ke basebetsi ba ka etsang lipersente tse mashome a mabeli (20%) ba seng ba lahlehetsoe ke mesebetsi ea bona.

Basebetsi ba merafong ea taemane ba ka bang likete tse nne (4000) ba tllilo lahlehe loa ke mesebetsi ea bona, mme hona ho tllilo etsa hore intasteri ena e salloe ke palo e etsang halofo ea palo eohle e neng e le teng ea basebetsi.

Ka ikonomi ea Lefatshe e leng maemong a sa khahliseng, ha ho na tshepo bakeng sa intasteri ea merafo. Ho sa le

joalo, merafo e sa ntsane e le eona e laolang ikonomi ea Afrika Boroa. Qaka ena e tobaneng le mo kha ona oa ikonomi e se e bakile tahleho tsa mesebetsi li intastering tse ling tse fanang ka phepele ea thepa le litshebetsi ho merafo. Ka palo ea batho ba batsho ba sa sebetseng e etsang lipersente tse mashome a mane (40%), ha ho se ho tllilo ke na le palo ea ba tllilo tsoa merafong, ruri hona ho tllilo baka bothata bo boholo. Batho ba etsang limilione ba leng tlas a tlhokomelo ea basebetsi ba merafong ba tllilo fokotsoa mesebetsing, ba tllilo tobana le ho shoa sehloho ka baka la tllala libakeng tsa mahae tse joalo ka Transkei, Ciskei, Lesotho, Sekhukhuleni le Mozambique. NUM haesale e itlhomme ka pele bakeng sa ho thusa bao ba tllilo ntshioa mesebetsing ka baka la ho koaloa ha merafo. Lilemong tse fetileng ho entsoe letsholo le mabapi le tumellano ka ho fokotsoa ha basebetsi mesebetsing ea bona empa Chamber of Mines e hlolehile ho tlla le tharollo. Hona e bile ketso tsa ho leka ho rarolla ho ka fihleloang ka potlako. Bonnete ba maemo ke ba hore hona ke qaka ea bochaba e tobaneng le Afrika Boroa.

THUSO EA BA SA SEBETSENG - HO THUSA BAO BA SA FUMANENG MESEBETSI

* Ho bopjoa ha mesebetsi ho ka ntlafatsoa ka merero ea ntshetsapele ea mabatoa.

* Ho bopjoa ha mesebetsi ho amanngoa le mekhoa e meng ea tshebeliso ea matlotlo (assets) a merafo. Merafo e tshoanela ho re tshebeliso e 'ngoe ea matlotlo ana ke tokelo ea beng ba merafo, e seng ea mmuso. Empa merafo ha e na boiphihlelo bo bong ka kheobo tse ling kantle le ho rafa feela. Matlotlo ana a molemo le mehloli ea metsi, tshebetsi le molakase li tshoanela ho behoa matsohong a ba tsebang ka kheobo ba nang le boiphihlelo bo boholo - kapa ba nang le

tshusumetso ea ho ntshetsapele boiphihlelo bona. Sweden, ho fokotsoa ha litshebetsi morafong ho nkilo ke li "corporations" tsa mmuso, tseo lilemong tse ngata tse fetileng li ileng tsa koala merafo, tsa busetsa libaka maemong a tsona a pele mme tsa fetola meaho ea merafo bakeng sa kheobo tse ling hape. Hona ho ile ha etsa hore ho lahleheloe ke mesebetsi ha batho ba bangata ho tsamae butle morafong mme tsa etsa hore basebetsi ba bangata ba lule ba ntse ba le mesebetsing sebakeng seo.

* Merero ea tshebetsi tsa batho bohle e tshoanela ho eloa hloko haholo-

hlo libakeng tsa mahae tse angoeng ke ho fokotsoa ha basebetsi ba merafong.

* Ntlafatso ea "meputso bakeng sa bophelo" merabeng ea mahae (mohlala: metsi, likolo, basebetsi ba tsa bophelo bo botle, joalo-joalo) ke mmuso o ka thesang liqaka tsa meputso e tlase tsa mafu le bofutsana.

* Molao o tshoanela ho fetolea hore o lumelle mabatoa, merabe le likhoebo tse ling tse angoang ke ho koaloa ha litshebetsi merafong, hore li kope thuso ho mmuso bakeng sa ho fumana sebaka sa ho itoketsa hona. Hona ho hloka hore ho fihlelloe sepheo se molemo haholo ka

nako e behiloeng. Ha joale ke merato feela e ka kopang thuso.

* Mmuso o tshoanela ho beha molao bakeng sa meputso e amohelhileng eo basebetsi ba tlla ntshioa mesebetsing ka baka la ho koaloa ha litshebetsi ba ka e fumanang. Hona ho tshoanela ho thehoa holima hal ofo ea meputso oa khoeli ka tshebetsi ea selemo (half a month's pay per year of service), mme o nyolohe butle-butle ho fihlela e ba moputso o felletseng oa khoeli ka tshebetsi ea selemo ho tloha ka selemo sa 1999. O tshoanela hape le ho fana ka tsebisano e khotsofatsang pele basebetsi ba ka fokotsoa mesebetsing.

continued on page 7

KONFERENSE EA HISTORI EA BASEBETSI BA MERAFO

Basebetsi ba merafong ba Afrika e ka Boroa ba kopana khahlanong le likhoebo tsa merafo tse sebetsang linaheng tse ling.

Manqosa a Southern African Miners Federation (SAMF) a tlla kopana le mekhatlo ea kheobo e leng linaheng tse ling mme e sebetsang lebatsoeng, ho buisana ka maemo a tshebetsi le ho bopjoa hape bocha ha intasteri ea merafo. Qeto ena e nkilo konferenseng ea histori ea SAMF e neng e tshoantse Gauteng ho tloha ka la 30 Mphalane ho isa ho la 1 Pulungoana, 1992.

Merafo eo ho tobanoeng le eona ke De Beers, Anglo American Corporation, Lonrho le Rio Tinto Zinc. Taba e 'ngoe hape ea bohlokoa ke ea hore SAMF e nkile qeto ea ho holisa letsholo la ho tseka litokelo tsa basebetsi ba merafong lebatsoeng le ka Afrika e ka Boroa kaofela ha lona.

Litshisinyo tsa letsholo lena le ho bopa hape bocha ha intasteri ea merafo li tlla romeloa ho South African Development Community (SADC) Labour and mineral commissions.

Konferense e nkile liqeto tsa bohlokoa tse ka nngang tsa fetola sebopelo sa kamano ea basebetsi le bahiri mmoho le mokhoa tsamaiso ea tshebetsi lebatsoeng.

Tlala lepetjo lena - Phepetso tsa Phepetso (Challenges of Change) - konferense e nkile liqeto tse matla tsa ho sebetsana le mathata a basebetsi tla leka-lekana le tekanyo ea infletshene.

* Ho hloma sebaka sa litsebisano bakeng sa molemo oa litho tsohle moo ho tlla fanoa ka mehopolole le litsebisano.

Bakeng sa bophelo bo botle le polokeho konferense e rerile.

* Ho ba le letsholo la ho hlomga ha likomoti tse tlla nka karolo ho tsa bophelo bo botle le polokeho.

* Ho ba le letsholo la ho ba le letsatsi la sehopotso la bophelo bo botle le polokeho.

* Ho ba le letsholo la ho hlomga ha lenaneo la ho ruta basebetsi ka lefu la thobalano e leng AIDS.

* Ho ba le letsholo la ho ba le litsebisano ka

ba merafong lebatsoeng.

Ka ho beha moeli bakeng sa matla a mekhatlo ea kheobo e le linaheng tse ling, konferense e rerile.

* Ho ntshetsapele ho hlomga ha likomoti tsa merafo tseo e leng tsa naha. Bakeng sa hore hona ho phethahale, ke ntho ea bohlokoa hore mebuso le mekhatlo e thuso batho ba naha. Hona e ka ba ka chelete, mechini le ka ho hong feela ho ka bang molemo.

* Ho ba le letsholo la ho thaotla litho le matla le ho tllisa linaha tse ling tseo e seng litho ho SAMF. Ke ntho ea bohlokoa hore mekhatlo e meng ea basebetsi eo e seng litho tsa SAMF e sebetsa ka matla (ka thuso ea SAMF), hore e thaotla palo e holimo (leha e se palo eohle) ea basebetsi ba leng linaheng tseo. Hona ho tlla etsa hore ba be le bokhoni ba ho nka karolo liketsahalong tsa SAMF.

Bakeng sa ho loantsha meputso e bakeng bofutsana le penshene e fokolang, basebetsi ba merafo ba rerile.

* Ho batla meputso e lekanang le ho fumana penshene ha basebetsi bohle ba merafong lebatsoeng.

* Ho hloma mekhatlo o kopanyang mekhatlo eohle eo e leng litho tsa SAMF le ho loanela meputso e lekanang bakeng sa bophelo e likotsi tse etsahalang lebatsoeng kaofela. Hona ho tshoanela ho etsa sebakeng se tlla boloka litokomane (Documentation Centre).

Ho ile ha sehollao hape le mokhoa oa tshebetsi oa ho nka batho linaheng tsa bona o ba ise ho tse ling ho ea sebetsa teng (migratory system), mme morero oa ho sebetsana le mokhoa ona o sa lokang ke:

* Ho ba le letsholo la ho hlomga ha maano a kananyo ea tshebetsi (labour exchange) a tlla ba molemo ho batho ba naha le ho basebetsi ka bo bona.

* Ho heletsoa ha lihotele mme ho hahuo matlo a khotsofatsang ao le batho ba nyetseng ba ka lulang ho ona.

HO FELLOA KE MESEBETSI KA BONGATA HO NTSE HO TSOELAPELE

Intasteri ea Taemane e tllilo fokotsa basebetsi ka palo e etsang halofo ea basebetsi bohle.

De Beers e se tsebisitse ka ho ntshioa mesebetsing ha halofo ea basebetsi ba eona, hore hona ke ho fokotsa chelete eo ba e sebetsang bakeng sa basebetsi.

Tsebisano ena e tsoile ka nako eo NUM e sa ntsaneng e tllilo nka qeto ka letsatsi la seteraeke bakeng sa meputso le maemo a tshebetsi. Ke mesebetsi ea batho ba ka bang ka holimo ho likete tse nne (4 000) e tllilo felisoa intastering e nang le basebetsi ba ka bang likete tse robeli (8 000). Bahiri ba merafong ea taemane ba re bohloki bo leng teng ke bona bo bakileng hore ikonomi ea lefatshe e se ke ea khahlisa mme hona ho amme ho rekoa ha taemane hampe. Litherisano mahareng a NUM le De Beers li se li qalile, mme tsona ke tsa ho tshoarahana le meputso eo basebetsi ba tshoanelang ho e fumana ha ba ntshioa mesebetsing (retrenchment) ba ilokopana le batho bang ba batsho ba bangata ba Afrika Boroa ba sa sebetseng. Merafo e amehang ke ena: Premier, Finsch, Kimberley (KMD), Koffiefontein le Kleinsee e Namaqualand. Merafong o mocha oa

Khethollo ea merabe, ho ile ha hlakomeloa hore e ntse e le teng intastering ea merafo. Basebetsi ba merafong ba rerile:

* Ho ba le letsholo bakeng sa ho felisoa ha metuta eohle ea khethollo lebatsoeng ka bophara.

* Ho ba le letsholo la ho batla meputso e lekanang bakeng sa mesebetsi e tshoanang.

* Ho ba le letsholo bakeng sa ho bolokela merabe e itseng mesebetsi.

Hona ho ntse ho etsahala Afrika Boroa, mme ho bolela hore moruo o ke ke oa abelanoa, empa ke ba basoeu ba seng ba kae feela ba tlla o fumana bakeng sa litloholo tsa bona.

Konferense e buisane ka moruo oa limenerale tsa lebatsoa mme ea nka qeto e tlamang

Ventia o Transvaal Leboea tlhahiso (production) e fokolitsoe ho ntse ho sa ntshioa batho mesebetsing. Jeoloji (Geology) ha e eso nke qeto. Palo ea basebetsi ba tllilo ntshioa mesebetsing morafong ka mong ke ena: Morafong oa Premier - 1 519, Finsch - 693, KMD - 384, Koffiefontein - 563, Kleinsee - 913.

Intasteri ea merafo ea gauta eona feela e se e koitse mesebetsi e ka bang ka holimo ho 150 000 ho tloha ka selemo sa 1987. Intasteri ea mashala eona e ntshitse basebetsi ba ka etsang lipersente tse mashome a mabeli (20%) ba kenang lenaneng le holimo la batho ba sa sebetseng. Ka ho fokotsoa ha mesebetsi ke bahiri ba De Beers, maemo ana ke qaka ea bochaba e hlohang ho rarolla ka hlokomelo e kholo ke mmuso, bahiri ba merafong le basebetsi. Ha ho shejoe meputso eo basebetsi ba e fuoang ha ba ntshioa mesebetsing joalo, ho a bonahala feela hore bona mmoho le ba malapa a bona bao ba tshepetseng ho bona, ba se ba tlla phela bofutsaneng. Ho hlakile hore ho na le morero oa ho felisa bophelo ba batho ba Afrika Boroa, kahoo ho hlokeha hore mekha eohle ea bohlokoa e be le seabo sa ho rarolla qaka ena pele sechaba se timela

SAMF ho etsa bonnete ba hore batho ba lebatsoa ka bophara ba ba le seabo moruoeng oo. Ho sebetsana ha limenerale ho tshoanela ho kenyelletsa li intasteri tsa naha le mmuso. Ka phelelo ea ho fihlela metheo ea ho fana ka menyela ho bao ba neng ba sa e fumane, ho tlla hlomga komiti ea basali tlala SAMF.

Manqosa a neng a le konferenseng eo a ne a hlaha Mozambique, Zimbabwe, Zambia, Swaziland, Namibia, Botswana le Afrika Boroa, mme a ne a emetse basebetsi ba merafong ba ka bang ka holimo ho 700 000. Mantsoe a ho bula a ile a hlaha ho mopresilente oa SAMF, Cde James Motlatsi, eo e leng mopresilente oa South African NUM.